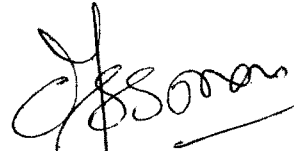

C E R T I F I C A T E

This is to certify that Shri D.B. Shinde has completed his dissertation entitled, 'माध्यमिक स्तरावरील शिक्षा अध्ययन-अध्यापन कार्यनीतीचे विकास' under my guidance and supervision.

This dissertation is required towards the part-fulfilment of the requirements for the Degree of M.Phil. (Education).

His work is original and such material as has been obtained from other sources has been duly acknowledged in the dissertation.

(Dr. M.S. Sonar)
Guide

Place : Kolhapur

Date : 29.5.10

ऋ ण नि दे श

प्रस्तुत शोधप्रबंध सादर करताना मला अत्यार्नद होत आहे.

प्रस्तुत शोधप्रबंधासाठी माझे मार्गदर्शक डॉ. मधुकर सोनार, शिक्षणशास्त्र विभागप्रमुख, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांनी वेळोवेळी आत्मियतेने, मौलिक मार्गदर्शन केले. मी जेव्हा जेव्हा मार्गदर्शनासाठी जात असे तेव्हा तेव्हा त्यांनी प्रसन्नतेने मार्गदर्शन केले. त्यांच्या मार्गदर्शनामुळे व प्रेरणेमुळेच मी हा शोधप्रबंध पूर्ण करू शकलो. डॉ. मधुकर सोनार यांचा मी ऋणी आहे.

प्रस्तुत शोधप्रबंधासंदर्भात महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयाचे (तासगाव) प्राचार्य डी.डी. देसाई, बर्बत कॉलेजचे (विटा) प्राचार्य व माझे चुलते मा. आर.के. शिंदे, प्रा. आर.टी. चौत्रे, श्री. स्म.ए. गुरव व प्रा.सौ. आर.बी. टोपकर यांनी वेळोवेळी सूचना दिल्या, प्रोत्साहन दिले त्यांचे आभार मानने माझे परमकर्तव्य ठरते.

संशोधनासाठी माहिती जमा करण्याच्या हेतूने इ. ९ वीच्या इतिहास शिक्षाकाना दिलेल्या प्रश्नावल्या त्यांनी तत्परतेने मरून संशोधनकार्यास प्रोत्साहन दिला. त्याबद्दल त्यांचा मी आभारी आहे. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील इतिहास विशेष अभ्यापन पध्दती शिकविणा-या तज्ज्ञ अधिव्याख्यात्यांनी मुलाखतीत मनमोकळेपणाने विचार व्यक्त केले. याबद्दल त्यांचेही आभार. तसेच सुबक टंकलेखन करून देऊन सहकार्य करणा-या श्री. कवडे यांचेही मी आभार मानतो.

शेवटी या संशोधनकार्यास ज्या ज्ञात, अज्ञात व्यक्तींनि सहकार्य
लामले त्या सर्वांचा मी ऋणी आहे. प्रस्तुत शोधप्रबंधाचा माध्यमिक
स्तरावरील इ. ९ वीच्या इतिहासाच्या अभ्ययन-अध्यापनाचा दर्जा
सुधारण्यासाठी निश्चितच उपयोग होईल असा विश्वास वाटतो.

M. Shinde
(ज्ञानदेव भागवि शिंदे)

स्थळ : कोल्हापूर

दिनांक : २९-५-९०

अ नु क र्म णि का

पृष्ठांक

1-13

प्रकरण-स्क : प्रास्ताविक

- १.१ संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी
- १.२ संशोधन समस्येचे शब्दांकन
- १.३ संशोधन विषयाचे महत्व
- १.४ संशोधनाची उद्दिष्टे
- १.५ संशोधनाच्या मर्यादा
- १.६ संशोधन पध्दती
- १.७ प्रकरणीकरण

प्रकरण-दोन : संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचे
समालोचन

14-27

- २.१ प्रास्ताविक
- २.२ संशोधन साहित्याशी संबंधित साहित्याचे
समालोचन
- २.३ समारोप

प्रकरण-तीन : इतिहासविषयाचे महत्व, इतिहास अध्यापनाच्या
विविध पध्दती व अध्यापन कार्यनीती

28-50

- ३.१ प्रास्ताविक
- ३.२ इतिहास विषयाचे महत्व
- ३.३ इतिहास अध्यापनाच्या विविध पध्दतीची
गरज व इतिहास अध्यापनाच्या पध्दती
- ३.४ अध्यापन पध्दती व अध्यापन कार्यनीती
यातील फरक
- ३.५ अध्यापन कार्यनीतीचे प्रकार
- ३.६ समारोप

प्रकरण-चार : प्रश्नावली व मुलाखतीद्वारे आलेल्या माहितीचे
वर्गीकरण व अन्वयार्थ

४.१ प्रस्तावना

अ विभाग

अध्यापक प्रश्नावलीद्वारे आलेल्या माहितीचे
वर्गीकरण व अन्वयार्थ

४.२ इतिहास अध्यापकांची अर्हता व अध्यापन अनुभव

- अ) इतिहास अध्यापकांची शैक्षणिक पात्रता
- ब) इतिहास अध्यापकांची व्यावसायिक पात्रता
- क) इतिहास अध्यापकांचा अध्यापन अनुभव

४.३ इतिहास अध्यापकांची इतिहास विषया-
बाबतची अभिरूची

४.४ इतिहास अध्यापकांना कराव्या लागणा-या
इतर विषयांच्या अध्यापनाबाबतचे विश्लेषण

४.५ इतिहास अध्यापकांचा सर्वात प्रशिद्धाणा-
बाबतचा दृष्टिकोन.

४.६ शाळेतील इतिहासविषयक संदर्भग्रंथांच्या
उपलब्धतेबाबतचे विश्लेषण.

४.७ अध्यापकांचे कार्यक्रम

- अ) इतिहास अध्यापकांना ऐतिहासिक उपक्रम
राबविण्यास शाळेकडून मिळणारे सहकार्य
- ब) इतिहास मंदिराची शालेय स्थिती
- क) ऐतिहासिक स्मृती व इतिहासविषयक
कार्यक्रम

४.८ इ. ९ वीच्या इतिहास विषयाच्या सर्वसाधारण
उद्दिष्टांना महात्वांशानुसार अध्यापकांनी
दिलेला अनुक्रम.

प्रकरण-चार (पुढे चालू....)

- ४.९ इतिहासाच्या अभ्यासक्रमातून उद्दिष्टांच्या होणा-या पुरतबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते.
- ४.१० इ. ९ वीच्या इतिहास अभ्यासक्रमात समाविष्ट असणा-या प्रकरणांची योग्यायोग्यता.
- ४.११ इ. ९ वीच्या इतिहास अभ्यासक्रमातील विषयांशाच्या परिपुर्णताबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते.
- ४.१२ अध्यापनासाठी निर्धारित केलेल्या अध्यापन तासिकाबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते.
- ४.१३ पाठ्यांश पृथक्करणाबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते.
- ४.१४ इतिहास अध्यापक वापरीत असलेल्या अध्यापन पध्दतीबाबतचे विश्लेषण
- ४.१५ इतिहास विषयाच्या अध्यापनात अध्यापकांनी वापरलेल्या दृकश्राव्य साधनाबाबतचे विश्लेषण
- ४.१६ इ. ९ वीच्या इतिहास अभ्यासक्रमाची काठिण्य पातळी
- अ) काठिण्य पातळीबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते.
- ब) अध्यापकास स्वतः अध्यापन करावी लागणारी व विद्यार्थ्यांना स्वयं-अध्ययनास देता येणारी प्रकरणे.
- क) विद्यार्थ्यांनी स्वयंअध्ययन पध्दतीने शिकण्याच्या कृतीबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते.

प्रकरण-चार (पुढे चालू....)

- ४.१७ ऐतिहासिक संबोध स्पष्टीकरणाबाबत
इतिहास अध्यापकांचा दृष्टिकोन
- अ) ऐतिहासिक संबोध स्पष्टीकरणासाठी
अध्यापक वापरीत असलेल्या पध्दती-
बाबतचे विश्लेषण.
- ब) ऐतिहासिक संबोध स्पष्टीकरणासाठी
अध्यापकांनी वापरलेल्या शैक्षणिक
साधनाबाबतचे विश्लेषण.
- क) संबोध स्पष्टीकरणासाठीच्या शैक्षणिक
साहित्याची शाळेतील उपलब्धता.
- ४.१८ इ. ९ वीचा इतिहासाचा अभ्यासक्रम व
मूल्यशिक्षण
- अ) इ. ९ वीच्या इतिहासाच्या अभ्यासक्रमातून
प्रतिबिंबित होणा-या मूल्याबाबतची
इतिहास अध्यापकांची मते.
- ब) निर्धारित मूल्यांव्यतिरिक्त अन्य
मूल्याबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते.

ब विभाग

- ४.१९ प्रशिक्षण महाविद्यालयातील अधिव्याख्या-
त्यांच्या मुलाखतीद्वारे आलेल्या माहितीचा
अन्वयार्थ.

प्रकरण-मात्र : निष्कर्ष व शिफारशी

112-134

- ५.१ प्रस्तावना
- ५.२ इतिहास शिक्षक व शाळा याबाबतचे निष्कर्ष व शिफारशी
- ५.३ अभ्यासक्रमाबाबतचे निष्कर्ष व शिफारशी
- ५.४ अध्यापनविषयक निष्कर्ष व शिफारशी
- ५.५ ऐतिहासिक संबोधाविषयक निष्कर्ष व शिफारशी
- ५.६ ऐतिहासिक मूल्याबाबतचे निष्कर्ष व शिफारशी
- ५.७ सर्वसाधारण निष्कर्ष व शिफारशी
- ५.८ पुढील संशोधनासाठी विषय

परिशिष्टे -

135-155

- अ) प्रश्नावलीचे विश्लेषण
- ब) अध्यापकांसाठी प्रश्नावली
- क) संशोधनात शालांची यादी
- ड) प्रश्नावली म्हणून देणा-या अध्यापकांची यादी
- इ) मुलासती घेतलेल्या अधिव्याख्यात्यांची यादी
- ई) मुलासतीत अधिव्याख्यात्यांना विचारलेले प्रश्न

संदर्भ ग्रंथ सूची

156-159

सारणीची यादी

अनु.	सारणी क्रमांक	विषय	पृष्ठांक
१.	४.१	इतिहास अध्यापकांची शैक्षणिक पात्रता	५६
२.	४.२	इतिहास अध्यापकांची व्यावसायिक पात्रता	५८
३.	४.३	इतिहास अध्यापकांचा इ. ९ वीला इतिहास शिकविण्याचा अनुभव	५९
४.	४.४	ऐतिहासिक मासिके मागविणा-या व न मागविणा-या अध्यापकांची संख्या	६०
५.	४.५	इतिहास अध्यापक अध्यापन करीत असलेल्या विषयांचे विश्लेषण	६१
६.	४.६	इतिहास अध्यापकांच्या सर्वतर्फीत प्रशिक्षणाबाबतचे विश्लेषण	६४
७.	४.७	संदर्भग्रंथांच्या शाबेतील उपलब्धतेबाबतचे विश्लेषण	६६
८.	४.८	नवीन ऐतिहासिक उपक्रम राबविण्यास शाळेकडून मिळणारे सहकार्य	६७
९.	४.९	ऐतिहासिक सहली व इतिहासविषयक कार्यक्रमाबाबतचे विश्लेषण	६८
१०.	४.१०	इतिहास अध्यापकांनी सर्वसामान्य उद्दिष्टांना त्यांच्या महत्वांशानुसार दिलेला क्रम	७१
११.	४.११	इ. ९ वीच्या इतिहासाच्या अभ्यासक्रमातून होणा-या उद्दिष्टपूणतेबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते	७३
१२.	४.१२	इ. ९ वीच्या इतिहासाच्या अभ्यासक्रमा- तील प्रकरणांच्या समावेशाबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते	७४

सारणीची यादी (पुढे चालू....)

अनु.	सारणी क्रमांक	विषय	पृष्ठांक
१३.	४.१३	इतिहास अध्यापकांची अभ्यासक्रम सुधारणे-बाबतची मते	76
१४.	४.१४	इ. ९ वीच्या इतिहास अभ्यासक्रमातील विषयांशाच्या परिपुष्टीबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते	77
१५.	४.१५	प्रकरणानिहाय दिलेल्या अध्यापन तासिका-बाबतची इतिहास अध्यापकांची मते	79
१६.	४.१६	अभ्यासक्रम वेळेत पूर्ण करण्यासाठी इतिहास अध्यापक वापरित असलेले पर्याय	81
१७.	४.१७	पाठ्यांश पृथक्करणबाबतची इतिहास अध्यापकांची मते	83
१८.	४.१८	इतिहास अध्यापकांनी इ. ९ वीच्या इतिहासाचे अध्यापन करताना वापरलेल्या अध्यापन पध्दतीबाबतचे विश्लेषण	85
१९.	४.१९	इतिहास अध्यापकांनी अध्यापनात वापरलेल्या दृकश्राव्य साहित्याबाबतचे विश्लेषण	88
२०.	४.२०	इतिहास अध्यापकांनी इ. ९ वीच्या इतिहासाच्या अभ्यासक्रमाची दशविलेली काढिण्य पातळी	91
२१.	४.२१	अध्यापन करावे लागणा-या व विद्यार्थ्यांना स्वयंअध्ययनास देता येणा-या प्रकरणां-बाबतची इतिहास अध्यापकांची मते	93
२२.	४.२२	स्वयंअध्ययन पध्दतीने शिकण्याच्या कृती-बाबतची इतिहास अध्यापकांची मते	94

सारणीची यादी (पुढे चालू....)

अनु.	सारणी क्रमांक	विषय	पृष्ठांक
२३.	४.२३	ऐतिहासिक संबोध स्पष्टीकरणासाठी इतिहास अध्यापक वापरीत असलेल्या पध्दतीचे विश्लेषण	९७
२४.	४.२४	ऐतिहासिक संबोध स्पष्टीकरणातील शैक्षणिक साधनांच्या वापराबाबतचे विश्लेषण	९९
२५.	४.२५	संबोध स्पष्टीकरणासाठीच्या शैक्षणिक साहित्याच्या शाळेतील उपलब्धते- बाबतची इतिहास अध्यापकांची मते	१००
२६.	४.२६	ऐतिहासिक संबोध स्पष्ट करण्यासाठी शाळेत उपलब्ध नसलेल्या शैक्षणिक साधनांचे विश्लेषण	१०१
२७.	४.२७	इ. ९ वीच्या इतिहासाच्या अभ्यासक्रमातून प्रतिबिंबित होणा-या मूल्यांचे प्रमाण दर्शविणारी अध्यापक संख्या	१०४
२८.	४.२८	अध्यापन पुस्तकेत निर्धारित केलेल्या मूल्याव्यतिरिक्त इ. ९ वीच्या इतिहासाच्या अभ्यासक्रमात अंतर्भूत असलेल्या अन्य मूल्या- बाबतची इतिहास अध्यापकांची मते.	१०६

आलेखांची यादी

अनु.	आलेख क्रमांक	शीर्षक	पृष्ठांक
१.	४.१	इतिहास अध्यापकांची शैक्षणिक पात्रता	५५
२.	४.२	इतिहास अध्यापकांची व्यावसायिक पात्रता.	५७
३.	४.३	सर्वोत्कृष्ट प्रशिक्षणाची गरज आहे- गरज नाही म्हणणा-या अध्यापकांचे प्रमाण.	६३
४.	४.४	संदर्भ ग्रंथ पुरेसे आहेत-पुरेसे नाहीत म्हणणा-या अध्यापकांचे प्रमाण.	६५
५.	४.५	इतिहास अध्यापनात शैक्षणिक साधनांचा वापर करणा-या अध्यापकांची संख्या	८७
६.	४.६	इयत्ता ९ वीच्या इतिहास अभ्यासक्रमाची काठिण्य पातळी दर्शविणा-या अध्यापकांची संख्या	९०
७.	४.७	ऐतिहासिक संबोध स्पष्टीकरणासाठी पध्दतींचा वापर करणा-या अध्यापकांची संख्या	९६
८.	४.८	इयत्ता ९ वीच्या इतिहास अभ्यासक्रमातून प्रतिबिंबित होणारी मूल्ये दाखवणारी अध्यापक संख्या.	१०३